

Elfelejtett részletek Kazinczy Ferenc magyar irodalomtörténetéből

Mint szinte mindegyik Kazinczy-műnek, tübingai pályaműveként¹ emlegetett vitairat-irodalomtörténetének is szerfölött hányatott sors jutott osztályrészéül. Jóllehet a kortársak egy része ismerte, a szerző életében csupán töredékét adhatta közre, bár Kazinczy igencsak szerette volna, ha a teljes mű — magyarul — napvilágot lát. Mint ahogy legkedvesebb munkáinak, önéletrajzainak is csupán egy darabja, a *Pályám emlékezete* egy változata jelent meg életében nyomtatásban, de nem könyvalakban, hanem folyóiratközlés formájában, a tübingai pályáírásnak kizárólag irodalomtörténeli fejezetét publikálta Kazinczy magyarul az *Erdélyi Múzeumban*, méghozzá az 1814-es első kötetnek első tíz lapján,² illetőleg németül a *Wiener Allgemeine Literaturzeitungban*.³ Majd ki fogjuk mutatni, hogy a német nyelvű közlés nem egyezik meg minden részletében a magyar nyelvűvel, és bizonyos tekintetben eltér a tübingai pályáírás szövegétől is. Előbb azonban a közlések histórikumáról kell szólnunk, hogy egyfelől néhány ponton jobban rávilágíthassunk Kazinczy irodalompolitikai-kritikusi tevékenységére, másfelől magyarázatát adjuk a szövegváltozatok keletkezésének.

Wertheimer Ede⁴ és Heinrich Gusztáv⁵ kutatásai óta lényegében szinte mindent tudunk a Cotta könyvkiadó által kiírt pályázatról. Sajnálatos azonban, hogy sem a Kazinczy képviselte nemzet- és nyelvfelfogást elemző történettudomány,⁶ sem pedig az irodalomtörténet nem vette *eléggé* figyelembe,⁷ hogy milyen célból és elsősorban kik számára írta Kazinczy pályaművét. Nevezetesen annak hangsúlyozása hiányzik, hogy itt szándékában a magyar nemzeti mozgalom támadvá védekező gesztusát érhetjük tetten. A Habsburg-hatalomnak a magyar politikai elit megnyerését és leszerelését megcélzó igyekezete ellenében 1807-től egyre erősödik az a magyar törekvés, hogy a mind szorultabb helyzetbe jutó Hatalommal szemben a lehető legtöbb eredményt csikarja ki az ellenzéki nemesség. An-

¹ Egyetlen teljes kiadása: *Kazinczy Ferenc tübingai pályaműve a magyar nyelvről 1808*. Kiadta: HEINRICH Gusztáv. Bp., 1916. (Régi Magyar Könyvtár 37.)

² Ennek híre a bécsi sajtón keresztül a német nyelvterületre is eljutott. Vö.: [RUMY Károly György], *Erdélyi Múzeum* (1). Első füzet (...) Wiener Allgemeine Literaturzeitung 1815. 33., 526–528. hasáb: „Eine skizzierte Geschichte der ungrischen Literatur, von Franz von Kazinczy. Sie ist aus einem noch ungedruckten Werke, das sich um den vor mehreren Jahren bey Cotta in Tübingen angekündigten, aber noch immer Niemanden ertheilten Preis bewarb, entlehnt, kurz, gedrängt, lichtvoll.“ (A magyar irodalom vázlatos története Kazinczy Ferenc tollából. Egy, még ki nem nyomtatott műből vettük. Nevezetesen annak hangsúlyozása hiányzott, a tübingai Cotta cég által meghirdetett, de senkinek még ki nem osztott pályázatra íratott, rövid, tömör, világos.) Érdekes, hogy nem utal a szöveg német nyelvű változatára. Dolgozatomban felhasználtam az alábbi két mű adatait: PALOS Bernardin, *Irodalmunk ismertetése XIX. sz. eleji német folyóiratokban*. Pécs, 1929.; SZÖGI Ferenc, *Rumy Károly György, a magyar irodalom ismertetője*. Bp., 1934.

³ Ueber den Wachstum der ungrischen Sprache und Literatur, von den ältesten bis zu den neuesten Zeiten. Wiener Allgemeine Literaturzeitung 1814. 43., 682–689. hasáb.

⁴ WERTHEIMER Ede, *Ausztria és Magyarország a XIX. század első évtizedében*. I–II. Bp., 1884–1892. Vö. még: FRIED István, *Adatok Rumy Károly György sajtó- és kiadványvállalkozásainak történetéhez*. Magyar Könyvszemle, 1979. 288–297.

⁵ Az 1. sz. jegyzetben *i.m.*

⁶ KOSÁRY Domokos, *Napoleon és Magyarország*. Bp., 1977. Nem szól a tübingai pályaműről Kazinczy nyelvsemleketét jellemezve, sem részletesebben az 1807-es országgyűlésről. Inkább az udvar és a magyar nemesség időszakos egymásra találásáról értekezik. Más kérdés, hogy a már HEINRICH által (*i.m.*) bemutatott udvari akciókkal szemben Kazinczy és köre miképpen védekezett.

⁷ Z. SZABÓ László, *Kazinczy Ferenc*. Bp., 1984. 198–208. A szerző téved, mikor azt állítja, hogy a pályaművet Rumy fordította németre; semmi bizonyítékunk nincs arra, hogy Révai Miklós *Magyar deák-sága*-a „befolyásolhatta” Kazinczyt ekkor; téves, hogy a pályamű kiadásáról sosem tett említést, valamint az, hogy csak Kölcsey, Majláth és Toldy „figyeltek” érdemben erre a fejezetre.

nak legjobb képviselői aligha felejtették meg el II. Lipót körmönfont módszereit, amelyek a „divide et impera” elvet érvényesítve a temesvári szerb kongresszusban, a magyarországi, többnyire német ajkú polgárság szervezésében is, lehetőséget láttak a nemességgel szemben ellenerő kialakítására. Magyarország „diplomatikai” nyelvének kérdése a Habsburg hatalom számításai szerint megosztja a nemességet, hiszen a latinnak számos szószólója fog akadni (akadt is), s a magyar nyelvet igénylők nyilván szembe fogják találni magukat a Birodalom szláv értelmiségével (talán ezért jelölték bírálólul a szlovén Kopitart és a cseh Dobrovskýt). A Hatalom számítása csak részben vált be, éppen a Kazinczy-levelezés a bizonyíték arra, hogy az ellenzéki elit és az írók egy része ismét egymásra talált, s az országgyűlésekre írók fognak majd anyagot adni az ellenzéknek; s minthogy a pályázat végül levéltári fonddá sülyedt el, legfeljebb a bírálónak jelölt szláv írók felháborodását eredményezte: a magyar nyelvi mozgalom (a kormányzat gördítette nehézségek ellenére) haladt a maga útján, a nemzetiségi röpirat-csatározásokra még egy darabig várni kell. S amikor az aarai folyóiratban egy névtelen röpiratszerző már magyarosításról, erőszakról,⁸ szupremációt célzó magyar törekvésekről szól, nem érti, mert nem érintheti Kazinczy pályáirásának elveit, javaslatait. Sőt az 1830-as esztendőktől éppen Kazinczy toleráns magatartása lesz szerb és szlovák szerzők érve a nemzetiségi béke, az üdvösnek minősített magyar magatartás bemutatására, az ő 1812-es, Lukijan Mušickinak küldött levelére hivatkoznak szerzők (s igen jellemző, hogy a levél előbb jelent meg a szerb, a horvát, a szlovák, magyarországi német nyelvű, mint a magyar sajtóban).⁹

A másik tényező, amit figyelembe kell venni az értékeléskor az, hogy ennek a Kazinczy-műnek is több változata létezik, ezúttal azonban nem csupán vagy nem elsősorban abból az okból kifolyólag, hogy Kazinczy elégedetlen lett volna a megfogalmazással, szépíteni szeretne volna mondatait, hanem a körülmények kényszerítették újabb másolat(ok) készítésére.

Heinrich Gusztáv két szöveget ismert, az egyiket a bécsi levéltárban lelte föl, ahová a kormányzat szigorúan titkos anyagként zárta el a többi pályaművel és a bírálatokkal együtt, a másikat a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárában találta. A kutatás Debrecenben újabb autográf kéziratra bukkant, amely tartalmazta a Heinrich által kiadott magyar szöveg hiányzó részeit,¹⁰ és így semmi akadálya nem (lett) volna annak, hogy a teljes szövegek végre az olvasók kezébe kerüljenek. Annál is inkább, mert az *Erdélyi Múzeumban* a tübingai pályáirás magyar szövegéhez képest jelentéktelen változtatással jelent meg az irodalomtörténeti áttekintés. Jóllehet Pósa Ágnes híradása a debreceni kéziratról már 1978-ban olvasható volt, Z. Szabó László a Heinrich-féle szöveget adta közre változtatás nélkül, sem utószavában nem utal a följebb említett fontos tényre, sem pedig a szükséges, de a kiadás jellege miatt elmaradt jegyzetekben nem te(he)tte meg.¹¹ Nagy

⁸ *Etwas über die Magyarisirung der Slaven in Ungarn. Ueberlieferungen zur Geschichte unserer Zeit 1821, 552–558.* Sokáig egyértelműen Ján Kollárt tartották szerzőnek, Mária VYVÍJALOVÁ szerint Michal Kunič írta: *Slovenská učasi v reformnom hnutí Uhorska v rokoch 1829–1834.* Literárnomúzejný letopis 1984. 143–182.

⁹ Dr. RUMY, Franjo *Kazinczy o nemadjarsoj literaturi u Ugarskoj i sdruženih deržavah.* Daniča Birska 1840. br. 40.; Uő., *Franz v. Kazinczy's inhaltschwere cosmopolitisch-patriotische Worte zu Gunsten der nicht-magyarischen Literatur in Ungarn und dessen Nebenländern.* Gemeinnützige Blätter 1840. nr. 77.; [ŠTÚR, L'udovit]: *Die Beschwerden und Klagen der Slaven in Ungarn über die gesetzwidrige Uebergriffe der Magyaren.* Vorgetragen von einem ungarischen Slaven (Leipzig, 1843.) közli a szlovák értelmiségiek Széchenyinek átadott köszönőlevelét (a kötetben elírással Majláth grófnak címezve), benne magyarul idézve Kazinczyt: „A' megtisztult nationalismus nem tanítja mások' megvetését, hanem minmagunknak szabad forró szeretetét”, 61. Vö. még: PRAŽÁK, Richard, *Mad'arské obrození a srbská lidová poesie.* In Franku Wollmanovi k sedmdesátinám. Brno, 1958. 441–446.

¹⁰ PÓSA Ágnes, *Kazinczy tübingiai (!) pályaművének autográf kézírata a Papszász-hagyatékban.* Klny. a debreceni Déri Múzeum 1977. évi Évkönyvéből. Debrecen, 1978. 501–507.

¹¹ *Kazinczy Ferenc tübingai pályaműve 1808.* Szerk. és bev.: Z. SZABÓ László. Győr, [1980.]

lehetőséget szalasztott el. Itt jegyzem meg, hogy az *Erdélyi Múzeum* anyagából készült válogatás természetszerűleg még nem dolgozhatta föl az egy évvel korábbi kutatási híradást (nyilván el sem jutott a múzeumi évkönyv az erdélyi tudós Benkő Samuhoz); különben is, a folyóiratból kellett a kiadvány számára szemelgetni.¹²

A tübingai pályáírás jelentőségét a magyar irodalmi gondolkodás történetében kitűnően mutatta be Csetri Lajos egybeolvasva a magyar és a német szöveget (a debreceni kéziratról csak írt a közlő, cikkéhez nem mellékelte az eddig hiányzó részeket), s rámutatott arra: Kazinczy a „nyelvújítási” harcok közepette (is) ügyes diplomatának bizonyult, nem publikálta a kortárs költőkről szóló passzusokat, hiszen azok egynémelyike súlyosan elítélő, de legalábbis kevésbé méltányos véleményét fejezték ki.¹³ Csak annyi kiegészítenivalóm akad: nem Kazinczy tehet róla, hogy a pályáírás egésze kéziratban maradt. 1813. szeptember 19-én, Helmeccy Mihálynak küldött levelében műveinek húszkötetes összkiadását álmodja papírra. Ennek az összkiadásnak tervét böngészve egy egészen kicsit módosítanunk kell azon az egyébként messze nem joggalán vélekedésen, miszerint az 1810-es években Kazinczy elsősorban és szinte kizárólag fordítóként akarta magát kortársai előtt láttatni, fordításkultuszának „eredeti” munkássága is áldozata lett. Nézzük meg, miféle életmű-kiadással ajándékozta volna meg önmagát:

I. Lieferung

1. kötet: Szívképző regék
2. kötet: Göthe és Yorick levelei
3. kötet: Emilia és Minna
4. kötet: Paramythek, Szalamandrin, Mesék
5. kötet: Bácsmegyei és a' mik mellette állnak

II. Lieferung

6. kötet: Yoricknak érzékeny utazásai
7. kötet: La-Rochefoucauld
8. kötet: Osszián és Klopstock
- 9–10. köt.: Gessner

III. Lieferung

11. kötet: Pályáírásomból a' Tübingi kérdésre
- 12–15. köt.: Egyéb darabjaimból, Recenzióimból

IV. Lieferung

16–20. köt.: Leveleimből, mellyeket újra dolgoznék, ezeket prózai munkái egészítenék ki. Versei külön kötetben jelennének meg.¹⁴

November elsején megismétli tervét, igaz, más, de a lényegét kevésbé illető változtatással, *Nyelvtudomány, Kritika* címszó alatt az első osztályba sorolja a tübingai pályáírást, a harmadikba a leveleket, valamint „Életem' nevezetesebb epocháji”-t.¹⁵

Az első beosztást véve alapul, a verseskötetet nem számítva, a 11–20. kötet (vagy füzet) adná tehát az „eredeti”-nek minősíthető műveket, az első tíz a fordításokat, melyek közül a *Bácsmegyei* nem egyszerűen fordítás, kiváltképpen nem annak második, stilisztikailag túl-finomított változata. Helmeccy Mihály természetesen Kazinczy Ferenc eredeti tervét adta közre a *Hazai 's Külföldi Tudósításokban*, „összeleg húsz kötetben” adná ki a magyar irodalomért áldozatra is képes Trattner János Tamás Kazinczy Ferenc műveit.¹⁶ A márciusban még tartó kiadói lelkesedés szeptemberre erősen lelanyhult, híradása sze-

¹² *Erdélyi Múzeum 1814–1818*. Vál., bev. és jegyzetekkel ellátta: BENKŐ Samu. Bukarest, 1979. 39–47.

¹³ CSETRI Lajos, *Egység vagy különbözőség? Nyelv- és irodalomszemlélet a magyar irodalmi nyelvújítás korában*. Bp., 1990. 184–187. A Csetriétől eltérő szemléletet képvisel BENKŐ Loránd, *Kazinczy Ferenc és kora a magyar nyelvtudomány történetében*. Bp., 1982. 10–12.

¹⁴ *KazLev* XI. 62–63.

¹⁵ *Uo.* 109.

¹⁶ *Jelentés Kazinczy Ferenc' Munkáinak nyomtatások iránt*. Hazai 's Külföldi Tudósítások 1814. I. 25. melléklete. VÁCZY János is közli a *KazLev* XI. kötet jegyzetanyagában.

rint az olvasók drágállották a húsz kötetet,¹⁷ így kompromisszumképpen végül kilenc kötet megjelentetésére vállalkozott. Az 1810-es évek közepének gazdasági viszonyai közepette ez sem volt kevés, de — s ez már jellemző Kazinczyra — éppen az „eredeti” művek Liferungjai estek áldozatul, ezért csak némileg módosítható (s nem egészében) a följebb említett megállapítás a fordításkultusszal kapcsolatban. Persze, tovább találgathatunk: Kazinczy tudatában volt annak, hogy a fordítás mindig könnyebben kaphatja meg a cenzortól az imprimatur-t, mint az eredeti mű, kiváltképpen a tübingai pályáírás, amelynek megszületési körülményeit ki ismerte volna pontosabban a rendőri hatóságoknál. S ne felejtjük: még Katona József is odaírta a *Bánk bán* kényes helyeihez a forrást, s így „engedődött” nyomtatásra, előadásra természetesen nem. A határozott állásfoglalástól ezúttal tartózkodom: feltehetőleg a cenzúra miatt érzett aggodalom is közrejátszott abban, hogy Kazinczy lényegében lemondott eredeti művei megjelentetéséről, bár előbb Goethe *Prometheus*-a, majd *Egmont*ja kapcsán tapasztalhatta meg a cenzúra s az önkéntes cenzorok óvó kezét. Egy ízben pedig (még 1808. október 4-én) Dessewffy József panaszkol, hogy Kazinczy levele „híjával volt munkáddal”, vagy elfelejtette betenni a borítékba, vagy illetéktelen kezek kivették a borítékból, történetesen a tübingai pályáírást.¹⁸

A pályáírás kalandos sorsa, hanyattatása a levelezésből kiolvasható. Ő maga írta a német szöveget is, amelyet Romy Károly Györggyel lektoráltatott, felhatalmazva barátját, hogy ne csak a (német) nyelvhelyességi-stilisztikai vétségeket javítsa.¹⁹ Romy ezúttal azonban igényelt feladatánál maradt. A munkát Kazinczy a „pestiek” előtt felolvasta, jól ismerte Virág Benedek, Kultsár István,²⁰ Dessewffy József, Kis Jánosnak előbb a tervezett, de utóbb a pályázatra el nem küldött előszót juttatta el,²¹ majd a munka kivonatát.²² Kis János „futva” olvassa el 1808. szeptember 14-i levele szerint,²³ majd kéri Kazinczyt: adjon át számára egy magyar irodalomtörténeti fejezetet, hogy azt tervezett lapjában közölhesse.²⁴ Kazinczy 1809. február 5-i leveléből tudjuk meg, hogy a napokban kapta vissza Rumytól a pályáírás német szövegét, amelynek magyar eredetije valahol elkallódott. Nincs mit tennie, a saját és Romy által javított német változatból kell visszafordítani magyarra a kívánt fejezetet, hogy Kis János rendelkezésére bocsássa.²⁵ Ezután és folyóiratterve megghiúsulta után láthat neki Kis János a németre fordítás „műveletének”. Számomra egyvalami nem egészen világos: ha megvolt Kazinczynek a német nyelvű szöveg (márpedig megvolt!), miért nem azt másolta le, Kis János ezt a szöveget is el tudta volna helyezni valamelyik bécsi lapban; miért kellett még egyszer lefordítani a már lefordított német szöveget? Nem olyannak ismerem Kazinczyt és Kist, aki az új, nyilván nem teljesen eltérő szöveggel — konspiratív módon — meg akarta volna tévesztetni a bécsi hatóságot. (A bécsi központú rendőrállam diktatúra volt, de slampossággal enyhítve, mint a korszak bon mot-ja állította). S hogy előreszaladjunk a történetben, kétségeskedésemet alátámasztandó: „Nach einem Fragmente eines noch ungedruckten Werkes von Franz von Kazinczy” (Kazinczy Ferencnek egy még nyomtatásban meg nem jelent munkája töredéke nyomán), szól az alcím. Tehát mintegy felhívta az egyébként szerencsére valóban „slamos” hatóság figyelmét a közleményre.

Végül is a közlemény 1814. május 31-én megjelent *Ueber den Wachsthum der ungrischen Sprache und Literatur, von den ältesten bis zu den neuesten Zeiten* (A magyar nyelv és irodalom fejlődéséről a legrégebb időktől a legújabbig) címmel, és erről a tényről Kis János június

¹⁷ Hazai 's Külföldi Tudósítások 1814. II. 9. melléklete.

¹⁸ *KazLev* VI. 92. 1809. márc. 23-án küldte el végül Dessewffynek a pályaművet: *uo.* 304.

¹⁹ *Uo.* 98, 146.

²⁰ *Uo.* VIII. 160.

²¹ *Uo.* V. 440–441.

²² *Uo.* VI. 39–51.

²³ *Uo.* 82.

²⁴ A pályaműtől függetlenül kérte Kis Kazinczyt, hogy tervezett folyóiratának küldjön „egy rövid rajzolatot a' M. Literatura mostani állapotjáról.” *Uo.* 150.

²⁵ *Uo.* 215.

8-án értesítette Kazinczyt, aki mintha megfeledezett volna arról, hogy kéziratát maga küldte a végül megvalósult cél érdekében Kis Jánosnak.²⁶ Mindenesetre 1814. július 7-én úgy adja Kölcsey Ferenc tudtára ezt az eseményt, mint számára is meglepetést. Annál is inkább, mert nem jutott az értekezését közreadó lappéldányhoz.²⁷

A Kazinczy-tanulmányt kísérő szerkesztői megjegyzés a *Wiener Allgemeine Literaturzeitung* céljairól árulkodik: a lap az Osztrák Monarchia nem magyar lakóinak irodalmairól is be akar számolni, a nemes magyarokéről, a számos szláv irodalomról, valamint a románokéről. Az előző esztendőben a szláv irodalomról adott közre az újság áttekintést, s most, hogy a leginkább figyelemre méltó magyar tudós a szerzők sorába lépett, hasonlóan sikerül prezentálni a magyar irodalomról. Igazságos és alapos ismertetésekkel és mindegyiket megelőző munkákról szóló híradásokkal is fognak szolgálni. (Vor das Forum einer Wiener Literaturzeitung gehören auch die Literatoren der nichtdeutschen Bewohner der weiten Monarchie Österreichs, der edlen Magyaren, der zahlreichen Slaven und Wlachen. Wir schätzen uns glücklich, so wie wir im ersten Jahrgange dieser L. Z. eine willkommene Übersicht der slavischen Literatur geliefert, nun, durch den Beytritt der geachtetsten ungrischen Gelehrten im Stande zu seyn, eine ähnliche von der ungrischen zu geben. Gerechte und gründliche Recensionen und Anzeigen von allem in den neuesten Zeiten Erscheinenden werden folgen.) A szerkesztőség beváltotta ígését, a magyar híryanag nagy részét Romy Károly György szállította, a magyar nyelv szláv jövevényszavainak tárgyköréből Csokonai és Kisfaludy Sándor szlovák származású fordítója, Rožnay Samuel közölt értekezést,²⁸ cikkeket Kopitar,²⁹ illetőleg Jankovich Miklós, és munkatársa lett a lapnak Kis János is. A szláv (lengyel, szerb stb.) tárgyú, valamint a magyar vonatkozású közlemények száma tekintélyes, megérdemelné az alaposabb feldolgozást. Ezek sorába illik Kazinczy Ferenc dolgozata, amely néhány lényeges és egy-két kevésbé lényeges részlettől eltekintve megegyezik az *Erdélyi Múzeumban* közölt irodalomtörténettel. Az alábbiakban közöljük azokat a passzusokat, amelyek csak a bécsi folyóiratban találhatók.

Az első csak itt olvasható rész a Heinrich-féle kiadásban a 155. lapon a második bekezdés után következik, a magyar szövegben az áll, hogy Ragályi Tamás 1807-es *Segítőjéhez* hasonló vállalkozásba kezdett Kis János, míg a német szöveg Kis „igen értékes Zsebkönyv”-eiről emlékezik meg, amelyek 1798–99 után nem találtak folytatásra a kiadói részvétlenség miatt, majd a német változat ekképpen folytatódik:

„Beweis genug, welch ein Nachteil es für unsere Literatur sey, dass die Nation bis jetzt noch keine Recensionen lesen konnte, und wie tadelnswerth die Meinung derjenigen sey, die entweder vom betrüglicher Scheine einer übelangebrachten Bescheidenheit und Sanftmuth hintergangen, oder aus blöder Furcht für Ihre Ruhe, sich nicht erkühnen ihre wahre Meinung über den Werth der Werke unserer Schriftsteller laut werden zu lassen. So lange diess nicht geschieht, wird das Publikum die erscheinenden Werke immer mit Gleichgültigkeit ansehen, und unsre sorglosen Schriftsteller, ohne Furcht vor der Geißel, nach wie vor halb im Schläfe und halb wachend ihre Werke niederkritzeln.”³⁰ (A „So

²⁶ Uo. XI. 414.

²⁷ Uo. 458.

²⁸ FRIED István, *Csokonai nyomában*. ItK 1972. 198–202.

²⁹ HEINRICH, i.m. 183. töprengett: honnan tudhatta a bírálata fölkért, magyarul nem tudó Kopitar, melyik pályamű szerzője Kazinczy. Szövegünk ismeretének tudatában egyszerű a válasz: a *Wiener Allgemeine Literaturzeitung* cikke derenghetett föl előtte.

³⁰ „Elegendő bizonyíték, mily hátrány irodalmunkra nézve, hogy a nemzet eddig semmiféle recenziót nem olvashatott, és mily mértékben hibáztatható azok véleménye, akik vagy egy rosszul értelmezett szerénység és jámborság csalfa látszatának okából vagy nyugalmukért való balga félelem miatt nem merik hangosan kimondani igazi véleményüket írónk műveinek valódi értékéről. Míg ez meg nem történik, olvasóink egykedvűséggel fogadják a megjelenő műveket, és gondatlan íróink, nem félvén a korbáctól, mint azelőtt félig álomban, félig ébren firkálják le munkáikat.

Idegen nemzetek példája nyomán hazánkban is, nevezetesen Kassán, Komáromban, Sop-

lange diess nicht geschieht" mondathoz csillagot illesztett a szerkesztőség, és lábjegyzetben közli az alábbiakat: Mit Überzeugung unterschreiben wir diese Meinung des würdigen Verfassers und werden sie nach unsern Kräften ins Werk zu setzen lassen.)³¹

A második lényegesebb változtatás a Heinrich-féle kiadásnak szintén 155. lapján található, és a Márton József, valamint Révai Miklós nyelvtani munkáit méltató bekezdés bővebb kifejtése a németben:

„Der Hr. Prof. Joseph Márton in Wien, suchte dem Mangel eines Wörterbuchs einigermassen abzuhelfen. — Sprachlehren haben wir mehr, als zu wünschen ist. Die beste und ausführlichste ist ohne Zweifel die, welchen Nikolaus Révai (Prof., gestorben 1807 am 1. April) in zwey Bänden herausgab, und es ist kein geringer Nachtheil für unsere Literatur, dass die zwey letzteren Theile derselben und andere Werke von ihm ungedruckt liegen.“³²

A legjelentősebb eltérés a Heinrich-féle kiadás 155. lapjának utolsóelőtti bekezdéséhez kapcsolódik. Ott a „múlt" és a közeli múlt kulturális eseményeinek áttekintése a színházi mozgalmakkal, Wesselényi Miklós báró „patriotizmusá" nak méltatásával zárul. A német szöveg azonban folytatódik, és bár lényegesen nem változtatja meg mindazt, ami valaha elhangzott a tübingai pályaférés magyar irodalomképéről, alig észrevehetően árnyalja, s talán a megszólalás helye miatt egy kissé más kicsengést kölcsönöz ennek az írásnak:

„Die erst jüngst erschienenen Werke neuerer Dichter berechtigen uns zu den schönsten Hoffnungen für die Zukunft. Gabriel Dayka und Michael Csokonai Vitéz, deren Tod für den ungrischen Parnass zu früh erfolgte, sind allgemein bekannt. Franz [sic!] Kisfaludi's Liebesgedichte sowohl als auch dessen Balladen werden von Jedermann mit Entzücken gelesen, und in Daniel Berzsényi's Gedichten glüht ein Feuer, das bald mit erhabenem Schwunge unsern Geist erhebt, bald mit sanfter Wehmuth unser Herz rührt, und diess in einer Sprache, die durch ihren Wohlklang bezaubert.

Der Ort erlaubt es nicht, weder hier, noch in dem Werke, woraus diess Fragment genommen wurde, ausführlicher über diesen Gegenstand zu sprechen; und diess kann auch nicht eher geschehen, bis nicht die hinterlassenen Handschriften Révai's ans Licht treten werden. Man ersieht aus der Recension, welche Ladislaus Víg aus Boldogréth neulich in Hazai Tudósítások (siehe das 38. und die folgenden Blätter, Jahrgang 1809) über das schätzenswerthe Werk Samuel Pápay's einrückte, was wir von diesem seinen Schüler, Freunde und Mithelfer im Sammeln und Arbeiten, der die Schätze seines Lehrers, nach einer sorgsamen Untersuchung kennt, in der Beleuchtung dieses Gegenstandes erwarten können; und sey es mir erlaubt, ihn im Namen des Publikums zu bitten, er möchte diese Lücke doch recht bald auszufüllen suchen.“³³

ronban, Pesten társaságok alakultak közös irodalmi munka céljára. Éppen ez időben Erdélyben szintén, kiváltképpen Aranka György fáradozásainak eredményeképpen, létesült egy társaság a magyar nyelv művelésére.”

³¹ „Meggyőződéssel írjuk alá a tisztelt szerző véleményét, és erők szerint törekszünk cselekedni.”

³² „Márton József, bécsi professzor, igyekezett a szótárak terén mutatkozó hiányon valamelyest enyhíteni. — Nyelvtanunk több is akad, mint kívánatos lenne. Kétségtelenül a legjobb és leg részletesebb, amelyet Révai Miklós (prof., 1807. április 1-én halt meg) két kötetben adott ki, és nem csekély vesztesége irodalmunknak, hogy e műnek utolsó két része még nincs kinyomtatva.”

³³ „Újabb költőinknek csak nemrég megjelent művei feljogosítanak arra, hogy a jövőre nézve szép reményeink legyenek. Dayka Gábor és Csokonai Vitéz Mihály, kinek halála túlságosan korai volt a Magyar Parnasszus számára, általánosan ismert. Kisfaludy Sándor szerelmes verseit és balladáit mindenki elragadtatással olvassa, és Berzsényi Dánielben oly tűz ég, amely hol fenséggel lendíti magasra szellemünket, hol szelid bánattal érinti szívünket, és mindezt oly nyelven, amely jóhangzásával elbájol.

A hely nem engedi sem itt, sem a munkában, honnan e töredéket kiemeltük, hogy részletesebben szóljunk e tárgyról; és ez mindaddig nem történhetik meg, míg Révai hátrahagyott kéziratái napvilágot nem látnak. Látnivaló abból a bírálataból, amelyet Boldogréthi Víg a minap a Hazai Tudósításokban (lásd 1809. 38. s a kk. lk.) Pápay Sámuel értékes művéről közzétett, mit

Az apró eltérésekhez egy lábjegyzetet sorolunk, a feltehetőleg a fordításból adódó különbözőségek mellett. Bessenyei György nevéhez fűzi a szerző, miszerint „Nicht Abaújvárer, wie nach Horányi auch Stephan Sándor sagt, sondern Szabolcser, jetzt aber Biharer Gutsbesitzer” (nem abaújvári, mint azt Horányi [Elek] után Sándor István is mondja, hanem szabolcsi, jelenleg azonban bihari földbirtokos) — s ez a megjegyzés arra vall, hogy az írás Bessenyei György életében elkészült. Annak ellenére, hogy a záró passzusban a Berzsenyire vonatkozó kitétel azt sugallhatná, hogy a kötet ismeretében nyilatkozott meg Kazinczy. S bár nem teljesen elképzelhetetlen, hogy az eddig ismert tübingai pályafírás szövegekben nem található részletet Kazinczy később fűzte az irodalomtörténeti áttekintéshez, figyelemre méltó, hogy az utolsó hivatkozott évszám: 1809 (Horvát István recenziója), s minden bizonnyal az addig, legfeljebb 1809 végéig elolvasott Berzsenyi-versek lelkesítették föl Kazinczyt. Azt kizárhatjuk, hogy a betoldás(ok) a fordítótól, Kis Jánostól származnának: egyrészt valamennyi betoldott szöveg Kazinczyra vall, másrészt Kis János nem merészelt volna beleírni a mesterként elfogadott Kazinczy szövegébe. A fordítás egészében hű, rendkívüli pontossággal igyekszik visszaadni a magyar eredeti minden árnyalatát, ezért körülményesebb a Kazinczy-szövegénél. Az optimista kicsengés a külföldi, a német olvasónak szól, az utolsó bekezdés pedig a felismerést adja, a magyar nyelvi és irodalmi múlt kutatásának kezdeteinél tartunk, s legalább Révai hátrahagyott műveinek ismerete szükséges ahhoz, hogy ismereteink megbízhatóbbak legyenek. Az a tény, hogy Kazinczy ilyen hangsúllyal és ilyen igényvel emlegeti a régi magyar irodalom és egyáltalában a régi magyar nyelvvel kapcsolatos ismeretek jelentőségét, szétfoszlatja azt a legendát, miszerint nem becsülte volna a „rég magyarorságot”; sőt azt is megkockáztathatjuk, hogy a régiség értékelése szemléletének egyik meghatározó vonása (mint arra egyébként szövegkiadásából, Zrínyi-kultuszából egyébként is következtethetünk). Csetri Lajos rámutatott Kazinczy „révaizmus”-ának korlátosságára;³⁴ és azzal is tisztában kell lennünk, bármennyire tisztelte is Horvát István tevékenységét, a XIX. század első évtizedében, de később is, a legszívesebben azt vette volna, ha Horvát István roppant energiái jórészt arra fordítja, hogy kiadja mestere munkáit. Kazinczy nyelvújítási-ízlésfejlesztési törekvéseiben a XIX. század elején még számíthatott Révai támogatására (márcsak azért is, mert viszonya az egykori fogolytárs-Versseghyvel mind feszültebbé vált); erősen kérdéses, hogy a kiadatlan Révai-művek megjelentetése esetén miképpen értékelte volna Révai nyelvi-stilisztikai nézeteit.

A másik érdekes és megfontolást igénylő mozzanat, hogy Kazinczy nemigen használta ki ezt a bécsi megjelenést; nemigen gondolt arra, hogy például a szerkesztői lábjegyzettel büszkélkedjék. Pedig a *Wiener Allgemeine Literaturzeitung* elismerő megjegyzése Kazinczyt Kopitar mellé állította; jóllehet a szlovén származású könyvtáros ekkor még nem rendelkezett azzal az európai tekintéllyel, mint majd tíz-húsz év múlva, már ekkor is igen jelentős tudósnak és főleg a bécsi-osztrák tudományos életben fontos személyiségnek számított. A szerkesztői megjegyzés azonban azt is elárulja, hogy a németországi és az ausztriai irodalmi-tudományos körökben a magyar irodalom és a tudományosság aligha volt ismertnek mondható. Annak ellenére, hogy mennyiségileg nem kevés az, ami megjelent; s olyan színvonalas munkák mint Schedius Lajos magyar irodalom- és színháztörténete a jénai *Allgemeine Literaturzeitung*-ban,³⁵ Kis János és Romy Károly György, Rožnay Samuel és Kazinczy Ferenc ismeretesei, bírálatai,³⁶ nem kevésbé Romy szapora híradásai tübingai, hallei, lipcsei és bécsi folyóiratokban, a viszonylag csekély számmal megjelenő, de a kor színvonalán álló fordítások elvileg növelhették volna a magyar irodalom és tudományosság

várhatunk e tárgy földerítése érdekében [Révai] tanítványától, barátjától, gyűjtését és munkáját segítő munkatársától, aki tanára kincseit alapos kutatás nyomán ismeri; és legyen szabad az olvasóközönség nevében kérnem, hogy ezt a hiányt minél előbb töltsék ki.”

³⁴ CSETRI, i. m. 33., 54., 82. stb.

³⁵ JÜGELT, Karl-Heinz, *Eine wiederentdeckte ungarische Literaturgeschichte aus dem Jahre 1798*. Arbeiten zur deutschen Philologie 1975. 65–94.

³⁶ PALOS, i. m., SZÖGI, i. m.

ismerttségét.³⁷ Mindezzel azonban ellentétben állt a hivatalos „bécsi” propaganda, amely a magyar nemesség egy részének határozottan ellenzéki magatartása miatt igyekezett a maga jó hírét, civilizatorikus küldetését, valamint ennek az ellenzéknek rossz hírét kelteni. Minthogy a külföld a fordítások csekély száma miatt nem rendelkezett kellő mennyiségű információval a magyar irodalomról (s a magyar tudományos munkáknak csak egy része jutott a kor színvonalán), a bécsi propaganda sugallása jóval szélesebb körökhöz jutott el, mint a lelkes, jószándékú ismertető igyekezetének eredménye. Igen jellemző, hogy a legtöbb sikerrel a szlovák Rožnay fordította a magyar irodalmi alkotásokat, az ő korai halála ezen a téren pótolhatatlan veszteségként könyvelhető el.

Ebben a kontextusban megnő Kazinczy Bécsben közreadott irodalomtörténetének jelentősége. Igaz ugyan, hogy a kezdeményezés a külföldi visszhangtalanság összetevőit pontosan ismerő Kis Jánostól származik, s az is igaz, hogy ennek a kezdeményezésnek ismertetések voltak a folytatásai (például közvetlenül követi a Kazinczy-írást a beszámoló a *Magyar dámák kalendáriuma* című almanachról), áttörésről mégsem beszélhetünk. A recenziók az olvasók számára elérhetetlen nyelvű alkotásokról szóltak, míg például a szláv nyelvű művekről szóló beszámolók legalább a különféle szláv népek értelmisége körében kelthettek érdeklődést. Teljesen hiábavalónak a kultúráközvetítők munkásságát mégsem nevezhetjük, azonban a nem mindig gondos válogatás, a főleg Kazinczy elfogultságoktól nem mindig mentes szempontjait érvényesítő híradások, recenziók hiányos, töredékes képet voltak csak képesek adni a magyar irodalomról. Ilyen és hasonló áttekintés hiányzott (Schediusra ugyan többen hivatkoztak, ám ő csupán egy kis ideig végezte közvetítő munkáját), és Rožnaynak magyar irodalomtörténete kéziratban maradt, mint ahogy Romy sem írta meg a magáét. Pedig nyersanyagként kézhez kapta Kazinczy irodalomtörténetét, terjedelmes anyaggyűjtését nem rendezte végül össze, a mai napig különböző könyvtárakban található kéziratok formában. A készítését megvonta: Eichhorn készülő európai irodalomtörténetébe Romy írta volna a magyar részt. Sokáig készülődött rá, végül a hányatott sorsú lelkész-tanár nem jutott el a befejezésig, író-portréi készültek csupán el az Ersch – Gruber-féle, töredékben-torzóban maradt enciklopédia számára.³⁸

Kazinczy tehát nem csupán a magyar olvasóközönség számára festette föl a maga irodalmi fejlődésrajzát, hanem Kis János segítségével a németül olvasóknak is eljuttatta a magyar irodalomról fölvezült gondolatmenetét. A maga korának ismereteit közvetítette, világosan tagolt, sok információt közlő előadásban. Háttérként a magyar történelem néhány eseményéről tudósított, és a magyar változathoz hiányzó, a német nyelvű szövegben azonban végkicsengésként megfogalmazott passzusok egy fejlődő, mind újabb értékeket adó költészetről tanúskodnak, amelynek értékeit föltárva az európai művelődést gazdagító kultúra bontakozhat ki. Ennek a részletnek nemcsak kijelentései érdekesek, hanem elhallgatásai is, amelyek éppen a XVIII. század végének fejleményeit tekintve tanulságosak. Amiről nem írhatott Kazinczy szabadon, arról hallgatott, az értékek előtt azonban ez beszédes hallgatásnak bizonyult.³⁹

A bécsi és a németországi sajtó tüzetesebb átnézése igazolja, hogy a magyar irodalom jelen volt a folyóiratok hasábjain, csak éppen az ismertetés határfoka nem minősíthető eléggé erőteljesnek. Ez azonban a körülmények — és kisebb részben az ismertető

³⁷ A korai periódusból Rožnay fordításai a legjobbak. Jellemző, hogy a német íróként is jeleskedő Petz Lipót Berzsenyi-ismertetésében az idézett magyar verseknek német prózai fordítását adta: Wiener Allgemeine Literaturzeitung 1815. 38., 603–607. hasáb.

³⁸ KEPP Mária, *Romy Károly György Göttingában*. Bp., 1938. 66–67.

³⁹ *Bárócynak Minden Munkáji*. Wiener Allgemeine Literaturzeitung 1815. 67., 1064–1067. hasáb. Az ismertetésnek feltehetőleg Romy Károly György a szerzője. „Hier erhalten wir nicht alles, was er herausgegeben hat, sondern alles was die Censur zulassen konnte und der Aufbewahrung werth ist, aus der Hand eines seiner eifriger und gebildetesten Verehrer”. (Nem kapunk mindent, amit [ti. Báróczy!] kiadott, hanem mindent, amit a cenzúra engedélyezhetett és a megőrzésre méltó, méghozzá egyik szorgalmas és legműveltebb tisztelője kezéből.) A cenzúráról vö. még: *KazLev* XI. 240., 293.

hibája. Hiszen ha valaki, akkor Kis János tudhatta: miféle közleményekkel lehet kielégíteni a bécsi és a németországi érdeklődőt, ezért választotta Kazinczy színes-sokoldalú tájékoztató írását. Viszont arról nem tehetett, hogy számos alkalommal a bécsi (és a bécsin keresztül a németországi) sajtó előítéletei maradandóbbaknak, hatásosabbnak és „informatívabbak”-nak bizonyultak, mint Kis, Rummy, Csaplovics, Petz és mások becsületes ismertetései. Rumynak különféle bécsi vádak ellen 1817-ben ismét meg kell védenie a magyar irodalom becsületét;⁴⁰ olyan költőkkel érvelve a magyar irodalom értékei mellett, mint [Baróti] Szabó Dávid, Horváth Ádám, Dayka, Csokonai, Kazinczy, Virág, Kis, Kisfaludy [Sándor] és Berzsenyi, elismerve a drámairodalom és a színházművészet viszonylagos elmaradottságát, nem lévén „központi” magyar színház, 1820-ban a *Wiener Zeitschrift für Kunst, Literatur, Theater und Mode* és a weimari *Oppositionsblatt* helytelennek minősített vélekedését igyekszik korrigálni, bemutatva Magyarország magyar és német nyelvű hírlapjait és folyóiratait, a bécsi és a németországi sajtónak pedig pártatlanabb és tudós levelezőket kívánva.⁴¹

Fried István

Sombori Lajos? — Sombori László!

Szinnyei életrajzi lexikonában két Sombori nevű, a 18–19. század fordulóján élt erdélyi költőt találunk: Lajost és Lászlót. Arra, hogy ez a két költő talán azonos, gyanút kelthet, hogy — mint Szinnyei is megjegyzi — a Lajos nevénél fölvetett két verseskötet csak Sombori névvel jelent meg. Ezek egyikét Petrik utónév nélkül, *Sombori hazafiúi és érzékeny sohajtási* (Kolozsvár, 1805) címmel regisztrálja, a másikat (*Jó hazafi Báróczi neve és munkái fenn maradnak*, Kolozsvár, 1811) Sombori László művei közé sorolja. Az OSZK katalógusában mindkét kötet Sombori [Lajos] nevénél található.

Sombori László neve többször előfordul Kazinczy levelezésében, a Szinnyei irodalomjegyzékében is föltüntetett kötetekben. Erdélyi levelezőtársai: Kozma Gergely, Buczy Emil, Cserey Farkas, Döbrentei Gábor, Sipos Pál, Kenderesi Mihály hívták föl rá a széphealmi mester figyelmét. 1812 szeptemberében Sipos elküldte Kazinczynak Sombori Lászlóról írt német nyelvű nekrológját, kérve: „ha néked úgy fog tetszeni, hogy az Annalesekbe iktasd, vedd pennádra; mert nekem ez első próbám volt és nem bízom hozzá.”¹ A csaknem két nyomtatott oldalt kitevő, életrajzot és jellemzést tartalmazó nekrológ helyett mindössze az alábbi néhány sor jelent meg a bécsi *Annalen der Literatur und Kunst*-ban: „Am 31. August starb in Siebenbürgen Ludwig [!] von Sombori, ein guter Dichter, Deputierter des Hunyader Comitats bey dem letzten Landtag. Herr Michael von Kenderesy hat sein Bildniss in Kupfer stecken lassen, sammelt seine Werke und wird sie herausgeben.”² A Sipos nekrológjában található *Ladislaus Sombori* tehát *Ludwig von Somborivá* változott, s e tévesztés, utónévcseré folytán lett egy költőből kettő.

⁴⁰ RUMY [Karl Georg], *Ehrenrettung der magyarischen Literatur*. Hesperus 1817. 61: 495–496., 62: 502–503.

⁴¹ Uő. [Dr. -y], *Berichtigung der Urtheile über die ungarischen Zeitschriften in der Wiener Zeitschrift für Kunst, Literatur, Theater und Mode 1819. Nr. 128, und dem Weimarschen Oppositionsblatt 1819, Nov. Nr. 286. Uo. 1820. Beilage Nr. 11. zum 26sten Band, 82–85.* A magyar irodalom újdonságairól beszámolva, a névtelen ismertető (valószínűleg Samuel Rožnay) Kazinczyt az „egyik legjobb magyar író”-ként [einer der besten ungar. Schriftstellers] aposztrofálja, fordításait emlegetve: *Morgenblatt für gebildete Stände* 1816. 93: 372. Másutt arról értesülünk, hogy Kazinczy Ferenc fordítását Goethe *Iphigénia*-jából türelmetlenül várják: *Wiener Zeitschrift für Kunst, Literatur, Theater und Mode* 1819. 957.

¹ *KazLev* X. 116. A nekrológ uo. 114–115.

² 1812. nov. 272. Magyar fordítása a Magyar Kurír 1812. dec. 29-i számához csatolt *Honnyí Levelekben*. L. *KazLev* X. 523.